

SURSE ALE ATITUDINILOR POLITICE ÎN ROMÂNIA POSTREVOLUȚIONARĂ

CĂTĂLIN ZAMFIR

Based on the data of two field researches, the paper approaches the topic concerning the sources of the political attitudes. Besides the ideological options explaining the differences of attitudes in front of different elements of the political system, the paper spotlights also the contribution of some special social and psychological factors.

Este destinul oricărei revoluții de a avea surprize în legătură cu efectele ei. Nici Revoluția română nu face excepție. Marea polarizare politică ce a urmat a reprezentat pentru toți un șoc profund traumatizant. Alegerile din 20 mai 1990 au creat o mare surpriză: victoria zdrobitoare a Frontului Salvării Naționale. Deși, din rațiuni mai mult de strategie politică, există aproape un consens general de a nu băga în seamă, că și alegerile locale din februarie 1992 nu sînt mai puțin o surpriză.

La alegerile din 1990, FSN-ul a obținut o victorie jenantă atît pentru el cit și pentru celelalte partide: în jur de 66% din voturi pentru Parlament, în timp ce celelalte peste 100 de partide și-au împărțit restul de 33% din voturi.

Această victorie a avut loc în ciuda sugestiilor făcute de partidele de opoziție că FSN este o reluare a vechiului partid comunist, că el promovează pe foștii nomenclaturiști. Alegătorii, într-o majoritate covârșitoare, au preferat totuși FSN-ul. S-au oferit pentru această victorie ciudată mai multe tipuri de explicații. Prima lansată a fost fraudă electorală. Nimeni nu poate spune în momentul de față dacă a existat sau nu o asemenea fraudă și dacă da, ce întindere a avut. Un lucru este însă cert: chiar dacă a avut loc, ea nu a putut vicia sensibil rezultatele alegerilor. A doua explicație oferită: dezinformarea electoratului și imposibilitatea celorlalte partide de a-și putea face propaganda în condiții normale. Și o asemenea explicație este destul de puțin plauzibilă dacă luăm în considerare faptul că este greu să manipulezi o populație întreagă, mai ales în condițiile în care aceasta a dobîndit timp de peste 40 de ani obișnuința de a judeca cu propriul cap. Nimeni nu a formulat o a treia explicație posibilă: eventuala mentalitate comunistă a populației. Propaganda comunistă a lăsat urme adînci în înconștientul colectiv, care a reacționat negativ față de opoziția manifest anticomunistă și pozitiv la un partid prin esența sa neo-comunist, cum era etichetat de opoziție. O asemenea ipoteză explica-

tivă nu a fost formulată, după cîte ştiu, poate din motive de strategie politică, poate din intuirea caracterului său absurd. În afară de acest vot, nu există nici un alt fapt care să susţină o asemenea afirmaţie; ba dimpotrivă.

Alegerile locale din februarie 1992. Analistul se aştepta la un câştig masiv al celorlalte partide, cu o cădere dramatică a FSN. Argumentele sînt simple. Guvernarea FSN a suferit o erodare extrem de accentuată datorită dificultăţilor economice şi sociale. În plus, FSN-ul a trecut printr-o importantă criză ideologică şi organizatorică. Programul ideologic şi politic al FSN a fost în perioada anterioară alegerilor mai degrabă confuz, cu oscilaţii între o poziţie social-democrată şi una liberalistă de centru, cu variaţii uşoare spre stînga sau dreapta, în funcţie de moment. Organizatoric, FSN-ul a fost afectat de conflictul Iliescu—Roman. Imaginea publică a conducerii FSN era aceea a unui partid condus de un singur om, fără o eficienţă prea mare. Şi totuşi, FSN-ul s-a dovedit pe departe cel mai puternic partid. Principalele partide ale opoziţiei nu au reuşit fiecare în parte decît modeste progrese, neputînd să surclaseze nici împreună (sub forma Convenţiei democratice) FSN; la nivelul întregii ţări Convenţia a fost mai puternică doar în marile oraşe. Falsificarea alegerilor nu mai poate fi invocată. Nici dezinformarea şi lipsa mijloacelor de propagandă. Problema ridicată de aceste alegeri este: cum se poate explica popularitatea unui partid care a făcut aproape tot ce i-a stat în putinţă să piardă? Dar progresele extrem de modeste înregistrate de partidele de opoziţie, în ciuda sprijinului masiv acordat fără intenţie de politica FSN?

Sondajele de opinie oferă la ora actuală o mulţime de date referitoare la atitudinile politice ale populaţiei şi la dinamica lor. Există, încă puţin analizate însă, date asupra relaţiei dintre diferitele caracteristici obiective şi preferinţele politice: sex, profesie, nivel şcolar, regiune socio-geografică, mediu de rezidenţă. Mult mai puţin atenţie a fost acordată unor alţi posibili factori explicativi: atitudini, orientări, caracteristici de personalitate mai profunde.

Din păcate, nu avem încă o idee suficient de articulată asupra imaginii efective pe care populaţia a avut-o asupra principalilor actori politici. Şi cînd este vorba despre o asemenea imagine, nu am în vedere imaginea superficială, la nivelul suprafeţei conştiinţei, care poate fi comunicată, ci imaginea incastrată profund în toate palierele conştiinţe/inconştiinţe ale psihicului publicului politic; am deci în vedere semnificaţia psihologică efectivă, adesea diferită de cea de la suprafaţa conştiinţei, pe care diferiţii actori politici o au pentru membrii colectivităţii. Nu ştim încă cum sînt prezenţi în conştiinţa populaţiei actorii politici, cu promisiunile, aşteptările, cu funcţiile cu care în mod simbolic sau practic ei sînt asociaţi.

O cercetare întreprinsă în cadrul Institutului de cercetare a calităţii vieţii, în noiembrie 1991, asupra stilurilor de viaţă, coordonată de Marcel Doru, ne oferă posibilitatea de a pătrunde mai profund în determinanţii atitudinilor politice ale colectivităţii actuale.

Cercetarea s-a făcut pe un eşantion de 623 muncitori şi intelectuali din diferite oraşe (Bucureşti, Tîrgu Mureş...). Eşantionul nu poate fi

considerat a fi reprezentativ pentru întreaga populație în nici un fel. El ne oferă însă o bază empirică solidă de a formula ipoteze asupra surselor mai profunde ale atitudinilor politice.

Atitudini politice generale și atitudinea față de componentele sistemului politic

Au fost utilizate două rînduri de variabile :

1. *Variabila de explicat* : atitudinea față de diferitele componente ale sistemului politic. Subiecții din eșantion au fost solicitați să răspundă la următoarea întrebare :

35. DESPRE INSTITUȚIILE DIN ȚARA NOASTRĂ OAMENII AU ATITUDINI DIFERITE, CARE ESTE ATITUDINEA DVS. FAȚĂ DE URMĂTOARELE INSTITUȚII: TELEVIZIUNE, PRESĂ, POLIȚIE, SRI, GUVERN, PREȘEDINTE, FSN, PARTIDE DE OPOZIȚIE?

S-a utilizat o scală cu 5 valori :

1. Mă enervează, mă înfurie
2. Mă îndispune
3. Îmi este indiferentă
4. În general, mă mulțumeste
5. Îmi dă o stare de satisfacție.

2. *Variabilele posibil explicative* : atitudinea față de sistemul politic în general.

Pentru a determina o asemenea atitudine, am utilizat mai multe întrebări.

30. CE PĂRERE AVEȚI, TOLERANȚA ESTE O CALITATE SAU UN DEFECT?
  1. ESTE O CALITATE/ 2. ESTE UN DEFECT
31. SIMPATIZAȚI CU VREUN PARTID POLITIC?
  1. DA/ 2. NU
32. UNII DORESC SĂ PARTICIPE ACTIV LA VIAȚA POLITICĂ, ALȚII, DIMPOTRIVĂ, VOR SĂ STEA DEOPARTE. DAR DVS.?
  1. VREAU SĂ PARTICIP LA VIAȚA POLITICĂ/
  2. VREAU SĂ STAU DEOPARTE
34. CREDEȚI CĂ POLITICA ARE UN ROL IMPORTANT ÎN REFACEREA SOCIETĂȚII?
  1. ARE UN ROL IMPORTANT
  2. NU ARE UN ROL IMPORTANT
  3. POLITICA MAI MULT DĂUNEAZĂ REFACERII SOCIETĂȚII
36. CUM APREȚIAȚI CURSUL EVENIMENTELOR DIN ȚARĂ?
  1. DEȘI SÎNT PROBLEME, SÎNTEM PE DRUMUL CEL BUN
  2. DEȘI MERGEM ÎNAINTE, NU AM ALES CEL MAI BUN DRUM
  3. MERGEM PE UN DRUM GREȘIT, TREBUIE SCHIMBATĂ ORIENTAREA
  4. MAI DEGRABĂ NE ÎNTOARCEM DE UNDE AM PLECAT
  5. NU POT APRECIA

Atitudinea față de participarea politică în general influențează într-un anumit fel atitudinile specifice față de diferitele componente ale sistemului politic?

Am ales patru indicatori ai atitudinii politice, utilizând întrebările menționate mai sus:

- EST. POL. = ESTIMAREA CURSULUI SOCIAL-POLITIC (I. 36)
 PART. POL. = INTERESUL PENTRU PARTICIPARE LA VIAȚA POLITICĂ
 (I. 31 + I. 32)
 TOL. = TOLERANȚA (I. 30).
 IMP. POL. = IMPORTANȚA ACORDATĂ SISTEMULUI POLITIC (I. 34)

Analiza multiplă de regresie indică contribuția fiecăruia dintre aceste variabile la explicația atitudinii față de componentele sistemului politic. Au fost utilizați coeficienți β .

Tabel 1

Contribuția variabilelor atitudinii generale față de politică la explicarea atitudinii față de diferite componente ale sistemului politic (coeficienți β)

	EST. POL.	PART. POL.	TOL.	IMP. POL.	R
FSN	+,34**	-,09*	+,01	-,06	,35
PREȘEDINTE	+,31**	-,17**	-,04	-,10*	,35
GUVERN	+,30**	-,06§	+,03	+,02	,31
PARLAMENT	+,23**	-,07§	-,04	-,03	,24
TV	+,26**	-,21**	+,01	+,03	,33
PRESĂ	-,02	+,04	+,02	+,13**	,15
PARTIDE OPOZIȚIE	-,11**	+,09*	-,01	+,23**	,27

* Semnificativ la ,05

** Semnificativ la ,01

§ Semnificativ la ,10

Din datele conținute în tabel, putem trage mai multe concluzii:

1. Cu cât cursul evenimentelor social-politice din România este apreciat mai pozitiv, cu atât sînt apreciate mai pozitiv elementele puterii FSN ca partid de guvernămînt, *Președintele*, *Guvernul*.

Cu cât cursul evenimentelor este estimat mai negativ, cu atât sînt apreciate mai pozitiv partidele din opoziție.

O asemenea relație este firească, neconținînd nici o surpriză.

2. Lipsa de disponibilitate de participare politică (PART.POL. = nu simpatizează cu nici un partid politic, nu dorește să participe activ la viața politică) generează o evaluare pozitivă a partidului de guvernămînt (FSN) și în mod special a *președintelui*. Dimpotrivă, disponibilitatea de participare este asociată cu atașamentul pentru partidele de opoziție.

Această relație ciudată sugerează o ipoteză explicativă a atitudinii favorabile față de FSN și Președinte: alienarea politică și indiferentismul sînt o sursă semnificativă a atracției pentru cele două, cei care din diferit motive sînt pasivi politic tind să susțină *Frontul* și pe *președinte*, explicînd deci într-o măsură semnificativă voturile pe care aceștia le culeg.

3. Toleranța, ca atitudine fundamentală pentru democrație, nu aduce vreo contribuție semnificativă la diferențierea preferințelor politice. În anumite momente s-a formulat ideea că o anumită intoleranță față de poziții diferite ar fi o sursă a polarității și tensiunii politice.

4. Neîncrederea în rolul politicii (IMP.POL. = considerarea politicii ca fiind importantă pentru societate sau, dimpotrivă, ca neimportantă sau chiar dăunătoare) contribuie la susținerea *președintelui* și, deși într-o măsură mai redusă, nesemnificativă statistic, și a *Frontului*. Dimpotrivă, considerarea politicii ca importantă pentru societate generează o atitudine pozitivă față de partidele de opoziție.

Aceste date întăresc ipoteza formulată mai sus: cei pasivi politic, alienați (dezamăgiți de procesul politic) tind să se înscrie printre susținătorii *președintelui* și, într-o oarecare măsură ai *Frontului*. Pasivitatea, dezinteresul, dezamăgirea sînt susținători importanți ai *Frontului* și *președintelui*.

Această ipoteză este confirmată și de datele unei cercetări asupra altei categorii sociale — studenții (eșantion național de 1.024 persoane). Cercetarea a fost realizată în aceeași perioadă (noiembrie 1991). În această cercetare am putut determina două surse distincte ale încrederii în *președinte*: 1) *opțiunea ideologică* (pentru un program liberal, social-democrat, socialist dar democratic și eficient) și 2) *participarea politică* (pe seală: dețin o funcție de conducere într-o organizație politică/sînt membru al unui partid fără să dețin vreo funcție, dar aspir în viitor la aceasta/.../ nu sînt membru și nici nu intenționez să devin membru și nici nu simpatizez în mod deosebit vreun partid, dar urmăresc cu atenție viața politică/viața politică îmi este indiferentă).

Utilizînd coeficienții β , contribuția independentă a celor două surse la *Încrederea în Președinte* este:

$$\text{OPȚIUNEA IDEOLOGICĂ} = +,42^{**}$$

$$\text{PARTICIPAREA POLITICĂ} = +,13^{**}$$

Cu cît orientarea ideologică este mai de stînga, cu atît încrederea în *președinte* este mai ridicată. Independent însă de orientarea ideologică, și neparticiparea la viața politică este de natură a consolida încrederea în *președinte*.

5. Atitudinea față de *Gvern* și *Parlament* este oarecum distinctă de atitudinea față de *FSN* și *Președinte*. Cu cît estimarea cursului evenimentelor este mai pozitivă, cu atît, și în acest caz, este mai pozitivă atitudinea față de cele două organisme ale sistemului politic. Ele sînt considerate, alături de *FSN* și *președinte*, responsabile de procesul pe care țara noastră îl parcurge. Celelalte variabile ale atitudinii politice nu par să aducă însă o contribuție importantă la explicarea atitudinii față de ele.

6. Extrem de interesantă este atitudinea față de *Televiziune* și *presă*. Patternul de determinare a *Televiziunii* se aseamănă cu cel al elementelor puterii: cu cît cursul evenimentelor este estimat mai negativ, cu atît mai negativă este atitudinea față de *TV*. De asemenea, o atitudine politică pasivă, de refuz al participării duce la creșterea evaluării *TV*. În ceea ce privește *presa*, patternul ei de determinare este același ca cel al *partidelor de opoziție*, dar la nivelurile scăzute, nesemnificative statistic, cu o excepție: alienarea față de politic. Considerarea politicului ca important generează o atitudine pozitivă față de *presă* și invers, considerarea lui ca mai degrabă dăunînd duce la o atitudine negativă.

Designur, trebuie să avem rezerve în legătură cu sensul determinării. Este posibil ca el să fie și invers în anumite situații : de exemplu, dezamăgirea față de presă să fie sursa alienării politice.

Structura personalității ca determinant al atitudinilor politice

Ipoteza formulată mai sus conform căreia alienarea politică, lipsa de dorință de participare politică sint o sursă semnificativă a suportului pentru FSN și *președinte*, a generat o altă întrebare : pot fi oare implicate în acest model de determinare și unele atitudini fundamentale față de viață ?

Datele cercetării permit o asemenea analiză. Pe baza întrebărilor din chestionar am formulat două variabile privitoare la structura de personalitate :

ATITUDINILE CONSERVATOARE (AT. CONS.) : trebuie să te porți ca cei din jurul tău ; copiii trebuie forțați să gindească la fel ca părinții lor ; societatea nu poate merge înainte decât dacă se sprijină pe tradițiile poporului ; cel mai important lucru pentru societate este disciplina. O asemenea orientare se referă la ceea ce Adorno desemna prin conceptul celebru de **PERSONALITATE AUTORITARĂ**.

PROMOVAREA SCHIMBĂRII (AT. SCHIMB.) : trebuie ținut pasul cu tot ceea ce este nou ; fără o preocupare permanentă pentru schimbare, societatea nu poate progresa.

Subiecții au fost solicitați să indice pe o scală cu 5 valori în ce măsură sint de acord /dezacord cu propozițiile indicate.

Tabel 2

Contribuția structurilor personalității la explicarea atitudinilor politice

	FSN	PREȘEDINTE	PARL.	GUVERN	TV	PRESĂ	PART. OPOZ.
AT. CONS.	+ ,09*	+ ,12**	+ ,10**	+ ,08§	,00	- ,09*	- ,03
AT. SCHIMB.	- ,07*	- ,07*	- ,01	+ ,06	,00	+ ,10*	+ ,09*

Persoanele care manifestă o atitudine conservatoare față de viață, cu înclinații autoritare în terminologia lui Adorno, tind să aibă o poziție semnificativ mai suportivă pentru componentele puterii politice : *președinte*, *Parlament*, *FSN*, *guvern* ; și o atitudine negativă față de presă. Preferința față de *partidele de opoziție* nu pare să fie influențată de această atitudine. În schimb, orientarea spre schimbare este asociată cu o atitudine negativă față de FSN și Președinte și pozitivă față de *presă* și de *partidele de opoziție*.

Temerile ca factori determinanți ai atitudinilor politice

În situația politică post-revoluționară, teama, sau mai exact diferitele temeri, intuitiv par să fi avut un rol important în explicarea atitu-

dinilor politice. Opoziția a accentuat teama de întoarcere a comunismului ca un factor esențial al opțiunilor.

Cum au funcționat în mod real aceste temeri și ce efect au avut ele?

În chestionarul la care ne referim aici sînt cuprinse o serie de evenimente negative posibile, subiecții fiind solicitați să indice cît de probabil îi se pare producerea acestora, utilizînd o scală cu 4 valori :

RE. SOC.	— Reinstaurarea treptată a unui regim de tip socialist
CORUPT.	— Generalizarea corupției în societate
DEM. INS.	— O democrație instabilă, cu conflicte și tensiuni
SĂRĂC.	— O societate săracă și înapoiată
STRĂIN.	— Intervenția unei puteri străine
DICTAT.	— Instaurarea unui regim dictatorial și represiv
LIP. PREST.	— O țară lipsită de prestigiu pe plan internațional

Tabel 3

Temerile ca sursă a atitudinilor politice

	RE. SOC.	LIP. PREST.	SĂRĂC.	STRĂIN.	DEM. INST.	DICTAT.	CO-RUPT	R
FSN	+ ,02	— ,15**	— ,12**	+ ,12**	— ,10*	— ,03	— ,05	,31
PREȘEDINTE	— ,01	— ,25**	— ,15**	+ ,07§	— ,01	— ,02	+ ,01	,34
GUVERN	— ,02	— ,10*	— ,19**	+ ,04	+ ,01	— ,06§	+ ,02	,28
PARLAMENT	— ,02	— ,16**	— ,12**	+ ,04	— ,10*	+ ,03	00	,29
TV	— ,02	— ,15**	— ,18**	+ ,06	+ ,03	00	— ,03	,28
PRESĂ	— ,02	+ ,04	— ,03	— ,09*	— ,02	+ ,04	+ ,01	,10
PART. OPOZ.	+ ,05	+ ,05	+ ,06	— ,04	— ,13**	+ ,03	+ ,07§	,16

** Semnificativ cu ,01

* Semnificativ cu ,05

§ Semnificativ cu ,10

1. Temerile explică mai mult atitudinile față de elementele puterii : *FSN*, *Președinte*, *Guvern*, *Parlament*, *TV* și mai puțin atitudinile față de celelalte elemente ale sistemului politic : *presa* și *partide de opoziție*.

2. Teamă reinstaurării treptate a unui regim de tip socialist nu pare a influența cît de cît sensibil atitudinile politice. Nu din această teamă resping, cei care o fac, elementele puterii (*FSN*, *președinte* etc.) și nici din această teamă sînt atrași de *partidele de opoziție* cei care sînt.

Teamă ideologică a criptocomunismului și neocomunismului utilizată de opoziție în critica *puterii* nu pare a fi exprimat o stare de spirit de masă și nici nu a influențat cu ceva modul de constituire a opțiunilor politice.

3. Presiunea politică externă se dovedește însă a fi fost eficace. Teamă de pierdere a prestigiului pe plan internațional scade substanțial simpatia pentru elementele puterii : *președinte* în mod special, dar și *guvern*, *parlament*, *TV*, *FSN*. Ea ajută însă nesemnificativ popularitatea *opoziției*.

4. Teamă de a ajunge o societate săracă și înapoiată este, de asemenea, o sursă importantă de creștere a insatisfacției cu elementele Puterii, contribuind nesemnificativ la popularitatea *opoziției*.

5. Dimpotrivă, teama intervenției unei puteri străine este un factor care susține popularitatea *FSN* și *președintelui*, generând totodată o reacție negativă față de *presă*, considerată probabil a fi excesiv de critică, scăzând prin aceasta coeziunea internă.

6. Teama de o democrație instabilă, caracterizată de conflicte și tensiuni crește adeziunea față de toate elementele democratice ale puterii; atît față de *FSN* și *Parlament*, cit și față de *partidele de opoziție*.

7. Temerile de instaurarea unui regim dictatorial și represiv, ca și de generalizarea corupției în societatea noastră nu par a influența semnificativ atitudinile politice.

8. În fine, atitudinea față de poliție și SRI (date necuprinse în tabel) indică: ambele instituții, alături de celelalte elemente ale *puterii*, sînt evaluate negativ datorită temerii pierderii prestigiului internațional; teama de reinstaurarea treptată a unui regim de tip socialist și de instaurarea unui regim dictatorial și represiv este de natură a crește insatisfacția față de poliție; SRI este asociat pozitiv doar în legătură cu teama intervenției unei puteri străine.

Concluzii

Sursele popularității /impopularității elementelor care compun sistemul politic românesc actual sînt mult mai diversificate.

Din datele cercetării se desprind o serie de ipoteze, dintre care aș reține în mod special trei:

1. Lipsa de interes pentru participarea politică, dezamăgirea și neîncrederea în funcționarea sistemului politic actual, alienarea politică sînt, paradoxal, surse importante ale popularității principalilor factori de putere: *președintele* și *FSN*.

2. Atitudinile conservatoare, de tip autoritar, în sensul pe care Adorno îl dă termenului, alimentează, de asemenea, în mod special popularitatea *președintelui* și într-o oarecare măsură a *FSN*. Și invers, orientarea activă spre schimbarea societății, scade popularitatea *președintelui* și *FSN*, crescînd-o pe cea a *presei* și a *partidelor de opoziție*.

FSN și *președintele* sînt încă privite de mulți ca o garanție a ordinii și stabilității într-un proces de schimbare pe care, de altfel, toți îl doresc. În acest context sloganul electoral „UN PREȘEDINTE PENTRU LINIȘTEA DUMNEAVOASTRĂ” pare a fi exprimat o stare de spirit reală.

3. Teama ideologică a pericolului reîntoarcerii la comunism nu pare a fi prins. Ea nu funcționează în creșterea insatisfacției față de actuala *putere*, creînd suspiciuni doar față de poliție; și nici nu atrage un plus de popularitate pentru *partidele de opoziție*.

4. În schimb, teama de scădere a prestigiului internațional afectează profund popularitatea *puterii* actuale. Din acest punct de vedere, presiunea externă asupra procesului politic românesc se dovedește a fi eficace.